

BUYUK MUTAFAKKIR SHOIR ALISHER NAVOIYNING YOSHLIK CHOG'LARI

Haydarova Holidaxon Habibjonovna

Buvayda tumani 2-AKTmaktab, ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolamda buyuk davlat arbobi ulug' o'zbek va boshqa turkiy xalqlarning shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi bo'lgan. G'arbda chig'atoy adabiyotining buyuk vakili deb qaraladi, sharqda „nizomi millati va din“ (din va millatning nizomi) unvoni bilan ulug'langan Mir Alisher Navoiyning yoshligi uning tafakkuri, bilimi, sherga bo'lgan mehrini yaqqol ko'rishingiz va his qilishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *Shoir, mutafakkir, Alisher Navoiy, ulug', adabiyot, sher, misra, shoh, Hirot, millat, Timuriylar, shariat, bo'ston, Mantiq-ul-tayr, ishonch, din, donishmandlik.*

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy 3-yanvar 1501-yil) ulug' o'zbek va boshqa turkiy xalqlarning shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi bo'lgan. G'arbda chig'atoy adabiyotining buyuk vakili deb qaraladi, sharqda „nizomi millati va din“ (din va millatning nizomi) unvoni bilan ulug'lanadi.

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Amir Temurning o'gli Shohruh Mirzo shohligi davrida Hirotida tug'ildi. Zamondoshlari uning haqida ko'pincha „Nizomiddin Mir Alisher“ deb yozadilar. 'Nizomiddin'-din--diyomat nizomi degani bo'lib, donishmand mansab egalriga beriladigan sifat, „mir“ — amir demakdir. Uning otasi G'iyosiddin Muhammad (uni G'iyosiddin Kichkina ham der edilar) temuriylar saroyining amaldorlaridan, xonadonning ishonchli kishilaridan edi. Onasi amirzoda Shayh Abusaid Changning qizi bo'lgan, ismi ma'lum emas. Alisherning bobosi Temurning o'g'li Umarshayx bilan emikdosh (ko'kaldosh) bo'lgan ekan.

Ali Yazdiy nazariga tushgan, Mavlono Lutfiy yosh shoir iste'dodiga yuqori baho bergan, Kamol Turbatiy e'tirofini qozongan. Sayyid Hasan Ardasher, Pahlavon Muhammad kabi ustozlardan ta'lim olgan, Abdurahmon Jomiy bilan ijodiy hamkorlikda bo'lgan.

Navoiy 1469-yilgacha temuriylar orasidagi ichki nizolar sababli Hirotidan yiroqroqda yashagan.

Husayn Boyqaro Xuroson taxtiga o'tirgach (1469), Navoiy hayoti va ijodida yangi bosqich boshlanadi, muhrdorlik (1469) mansabiga, vazirlik (1472) va Astrobod hokimligi (1487)ga tayinlanadi. 1480-1500-yillar mobaynida o'z mablag'lari hisobidan bir necha madrasa, 40 rabot (safardagi yo'lovchilar to'xtab o'tish joyi), 17 masjid, 10 xonaqoh, 9 hammom, 9 ko'prik, 20 ta hovuz qurdiradi. Husayn Boyqaro Alisher Navoiyga „muqarrabi hazrati sultoniy“ („sulton hazratlarining eng yaqin kishisi“) degan unvonni beradi. Unga ko'ra Navoiy davlatning barcha ishlariga aralasha olardi.

Buyuk shoir o'z asarlarida bu qutlug' dargohga yaqinligidan iftixor etishini bayon qiladi. Shuningdek, uning tarjimai holiga oid ayrim lavhalar asarlarida uchraydi. Bu tabarruk zot to'g'risidagi ba'zi ma'lumotlarni esa uning zamondoshlari o'z kitoblarida beradilar.

Alisher saroy muhitida yashaganligi uchun alohida tarbiya va nazoratda o'sdi. Kichiklik chog'idan she'r va musiqaga ishq tushdi. Olimu fozillar davrasida bo'ldi. Uch-to'rt yoshlarida davrining mashhur shoiri Qosim Anvorning bir she'rini yod aytib, mehmonlarni hayratga soldi. Bir yildan so'ng uni maktabga berdilar. U bo'lajak sulton Husayn Bayqaro bilan birga o'qidi. Uning zehni va iqtidori haqidagi gaplar esa el orasida tarqalib bordi.

1447-yilda Shohruh Mirzo vafot etib, temuriy shahzodalar o'rtasida taxt uchun kurash boshlanadi. Hirot notinch bo'lib qoladi. Alisherlar oilasi Iroqqa yo'l oladi. Yo'lda, Taft shahrida Alisher zamonasining mashhur tarixchisi, „Zafarnoma“ning muallifi Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashdi.

Alisher xonadoni 1451-yilda Hirotga qaytadi. Tarixchi Xondamir bu bilan bog'liq shunday bir hikoyani keltiradi: Karvon Yazd cho'li bilan Hirotga borarkan, tungi yurishlardan birida ot-ulov ustida hammani uyqu bosadi. Alisher mingan ot, ittifoqo, yo'ldan chiqib, bo'lajak shoir egardan tushib qoladi, uyqu zo'rlik qilib, uyg'onmaydi. Horigan ot ham egasi yonidan ketmay, to'xtab qoladi.

Alisher tong otib, quyosh qiziganda uyg'onadi. Qarasa, poyonsiz sahro, atrofida hech kim yo'q. Yolg'iz otigina yovshan ildizlarini chimtib turibdi. O'n yoshli bola o'zini qo'lga oladi. Otini minib, zehn bilan yo'lni topib ilgari yuradi. Kun qizib, chanqoqlik boshlanadi. Shu payt uzoqdan bir narsa qorayib ko'rinadi. U suv to'la mesh ekan, Ollohga shukuronalar aytib, Alisher yo'lini davom ettiradi. Uning ota-onasi manzilga yetgach, o'g'illarini yo'qligini biladilar va mulozimni shoshilinch orqaga qaytaradilar. Mulozim ko'p yurmay, Alisherga duch keladi. Alisherni, go'yo u qayta tug'ilganday, quvonch bilan kutib oladilar.

1452-yilda Abulqosim Bobur Mirzo Xuroson taxtiga o'tiradi, notinchliklar bosiladi. G'iyosiddin Muhammad Sabzavorga hokim qilib tayinlanadi. Alisher esa o'qishini davom ettiradi. Maktab yosh Alisherni she'riyat, adabiyot olamiga olib kirdi. Bo'lajak shoir Sa'diy Sheroziyning „Guliston“. „Bo'ston“, asarlarini, Fariddin Attorning „Mantiq ut-tayr“ („Qush mantig'i“)ni so'ngsiz ishtiyoq bilan o'qidi. Ayniqsa, qushlar tilidan keltirilgan hikoyatlar va ularning chuqur mazmuni Alisherning o'y-xayolini tamom egallab oldi: Bir kuni qushlar jam bo'libdi. Har xil: to'ti, qumri, tovus, bulbul va hokazo. O'rtaga hudhud (sassiqpopishak) chiqibdi. Boshidagi tojini selkillatib, o'zini ta'rifu tavsif etibdi. So'ng u hammani olam podshosi Semrug'ni izlashga undabdi. Qushlar uni surishtira boshlabdilar. „Zotini, sifatini, sifatini ayt, bizga nishon ber!“ — deyishibdi ular. Hudhud hikoya boshlabdi: Semrug' bir kecha dunyoni aylanib, uchib yurar edi. Nogoh yo'li Chin shahri ustidan tushdi. Bir silkingan edi, mamlakat nurga g'aeq bo'ldi. Patidan biri tushib qolgan ekan. Ogoh bo'lganlar aqlu shuurini yo'qotdilar. Chin mulki esa hashamat(ulug'vorlikka) chulg'andi. Qushlar zavq-u shavq bilan yo'lga tushadilar. Biroq bu zavq-shavq uzoq davom etmaydi. Qushlar e'tiroz bildirib, uzr aytib, o'zlarini chetga ola boshlaydi. Hudhud har biriga javob aytadi. Semrug'ga

yetishish baxti oldida bu dunyoning tashvishlari hechligini isbot etuvchi biror hikoya keltiradi. Hudhudning gaplari, hikoyalari qushlarga yangi bir kuch bag'ishlaydi. Ular hudhudni boshliq qilib, yo'lga tushadilar. Hudhud buy o'lning ishq yo'li ekanligi, unga kirgan odam Shayx San'on singari o'zligidan kechishi lozimligini aytadi. Yana bir-biridan jozibali hikoyalar: Nihoyat, qushlar yeti vodiyni bosib o'tadilar va o'zlarining Semurg' ekanligini anglab yetadilar.

„Mantiq ut-tayr“ xayoli Alisherga bir umr hamroh bo'ldi. Umrining so'ngida esa „Lison ut-tayr“ („Qush tili“) nomi bilan kitob yozdi. Bo'lajak shoir yana Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy asarlarini sevib o'qir edi.

Navoiy 60-yillarning ikkinchi yarmida Samarqandda yashadi. Uning bu shaharga kelishi sababini turlicha talqin qiladilar. Xondamir, o'qish uchun keldi, deydi. To'g'ri u Samarqandda din huquqshunosi va faylasuf Fazulloh Abullays qo'lida o'qidi. Zahiriddin Bobur uni Abusaid surgun qildi deydi. Bunda ham asos bor. Abusaidning Alisherga munosabati yomon edi. Shoir Samarqandda dastlab moddiy qiyinchilik ichida yashaydi. Keyinroq unga shahar hokimi Ahmad Hojibek rag'bat va hoiylik ko'rsatadi. Nihoyat, Samarqand o'z go'zalligi bilan ham Navoiyni maftun etadi. Shoi uni „firdavsmonand“ (jannatmisol) deb ataydi va unga hech qachon „gardi fano“ o'ltirmasligini — zavolikka yuz tutmasligini istaydi. Navoiy shu yillari shoir sifatida juda katta shuhrat topa bordi. 1465-1466-yillarda uning muxlislari she'rlarini to'plab, „devon“ tuzadilar. Bu kitob bugun „Ilk devon“ nomi bilan mashhurdir.